

## نقد کتاب حقوق تجارت جلد سوم / اسناد تجاری

مجید بنایی اسکویی\*

### چکیده

اسناد تجاری به عنوان وسیله پرداخت غیرنقدی در روابط تجار از جایگاه خاصی برخوردار بوده و در کتب متعدد حقوقی در خصوص این اسناد گفتگو شده است. کتاب حقوق تجارت، جلد سوم، در حوزه‌های مختلف از قبیل: صدور، انتقال، پرداخت و سایر موضوعات مرتبط با اسناد تجاری، توسط مؤلف محترم نوشته شده است. نقد اثر حاضر با استفاده از معیارها و مشخصه‌های شناخته شده به منظور ارزیابی و داوری اثر و مالاً شناسایی نقاط ضعف و قوت آن در جهت ارتقا و بهبود پژوهش‌های آینده، انجام می‌شود. از مهمترین نواقص کتاب، فقدان تحلیل حقوقی مباحث و همچنین نوآوری آن است. در کتاب حاضر نه تنها به توضیح مختصر مواد قانونی اکتفا شده، بلکه به منابع دیگری جز قوانین استناد نشده است، که امید می‌رود در چاپ‌های بعدی، برخی از ایرادات آن رفع گردد.

**کلیدواژه‌ها:** اسناد تجاری، نقد، ارزیابی، شکل و محتوای اثر.

### ۱. مقدمه

شتاب روزافزون فعالیت‌های تجاری و ضرورت دستیابی به اهداف مهمی مانند: سرعت، سهولت و اطمینان در معاملات بازرگانی و همچنین نقشی که گردش سرمایه و حجم مبادلات تجاری در اقتصاد هر کشور دارد، نیازمند تمهیداتی است تا دستیابی به اهداف مورد نظر را فراهم نماید. بی‌تردید اسناد تجاری با توجه ویژگی‌ها و کارکردهای

\* استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی (ره). m.banaeioskoei@gmail.com

مختص خود، تاثیر روزافزونی در تحقق اهداف موردنظر و مآلاً گسترش مبادلات تجاری داشته است. قانونگذار ما نیز همگام با سایر نظام‌های حقوقی دیگر در جهت ساماندهی و تنظیم فعالیت‌های تجاری و روابط بازرگانان، اقدام به وضع قوانین و مقرراتی در حوزه اسناد تجاری نموده و تقریباً همزمان نیز، درسی به همین نام در دوره کارشناسی رشته حقوق در دانشگاه‌ها پیش‌بینی شده است. درس حقوق تجارت جلد سوم که تحت عنوان اسناد تجاری شناخته می‌شود، از بدو ایجاد تاکنون، یکی از چهار درس حقوق تجارت مصوب دفتر گسترش و برنامه ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است که البته از جمله دروس اصلی و مهم دوره کارشناسی حقوق تلقی می‌شود. متعاقب اقدام مقنن، بعضی از حقوقدانان به ویژه اساتید دانشگاهی، اقدام به تهیه و تدوین کتاب با عنوان یادشده نموده‌اند که مورد استفاده علاقمندان برای مطالعه در این حوزه قرار گرفته است. یکی از کتب مذکور، اثری است که موضوع بررسی و ارزیابی و به عبارتی نقد این مقاله می‌باشد. اما چرا نقد؟

یکی از ملاک‌های مهم ارتقای جامعه، توجه به رتبه و جایگاه علمی و پژوهش‌های آن جامعه است. چه، تولید علم و دانش فقط از طریق پژوهش و نشر دستاوردهای علمی، حاصل نمی‌شود. نقد و ارزیابی محصولات علمی اعم از محتوا و ساختار و همچنین بیان نقاط ضعف و قوت آنها، از عوامل مهم نهادینه کردن دانش و بخشی از فرآیند تولید محصولات علمی تلقی می‌شود. علاوه بر این، نقد و ارزیابی، موجب معرفی اثر می‌شود و آنرا از گمنامی خارج می‌کند. (سلیمان‌زاده نجفی و همکاران، ۱۳۹۲، ۱۵)

اگرچه نقد کتاب در جامعه حقوقی کشور کمتر مورد توجه قرار گرفته است، اما بی‌گمان، نقد علمی و عالمانه و با معیارهای مشخص و قابل ارزیابی و هم‌چنین بدون پیش داوری در پویایی و ارتقاء پژوهش‌های انجام شده دانشگاهی، بسیار مفید و موثر خواهد بود. نقد یک اثر علمی، تخریب پژوهش انجام شده یا عرصه‌ای برای تاخت و تاز یک‌طرفه نسبت به زحمات پژوهشگر نیست، بلکه شناساندن کارهای علمی با ارزش به اهل مطالعه، بیان نقاط ضعف و قوت اثر به نویسنده در جهت رفع نواقص و تقویت نقاط قوت و در نتیجه، چاپ اثر در آینده به مراتب بهتر از شرایط فعلی آن است که در وهله اول باید خود محقق و خالق اثر از آن استقبال کند.

در این راستا، سعی شده است داوری و ارزیابی کتاب حقوق تجارت جلد سوم که در برخی از دانشگاه‌ها مورد استفاده دانشجویان رشته حقوق و سایر اهل مطالعه می‌باشد، حتی‌الامکان با معیارها و شاخصه‌های علمی و تجربه‌شده انجام شود. چه، به‌رغم توسعه

وسایل ارتباط جمعی و اطلاع‌رسانی، کتب درسی از جمله کتاب حاضر، رسمی‌ترین رسانه در حوزه دانشگاهی و زمینه علمی است که نقش موثر و اساسی در انتقال علم و مآلاً یادگیری دانشجویان رشته حقوق ایفا می‌نماید. به‌طور معمول، کتاب درسی خصوصیات متنوع و ابعاد گوناگونی دارد و از این رو، قضاوت در خصوص هر اثری از جمله کتاب یادشده، مستلزم ارزیابی همه جانبه آن از جنبه‌های مختلفی مانند: شکل، محتوا، زبان، ساختار و روش است تا نهایتاً بتوان اظهار داشت که تلاش‌های انجام شده تا چه میزان به اهداف مورد نظر دست یافته است. (رضی، ۱۳۸۸، صص ۲۱ و ۲۹)

## ۲. معرفی اثر، مؤلف و علت انتخاب اثر

کتاب حقوق تجارت جلد سوم، اثر جناب آقای دکتر حسن حسنی می‌باشد که توسط انتشارات بنیاد حقوقی میزان در سال ۱۳۸۹ چاپ و مورد استفاده علاقمندان به ویژه برخی از دانشجویان رشته حقوق قرار گرفته است. البته اثر مورد نقد، کتابی است که در سال ۱۳۹۳ برای نوبت دوم در این انتشارات به زیور طبع آراسته شده است. کتاب یادشده، به تبعیت از برنامه مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به اسناد تجاری اختصاص دارد. این اثر دارای ۱۲۸ صفحه و در پنج مبحث شامل: سفته، برات، چک، اسناد در وجه حامل و ضمانت می‌باشد که مطالب اصلی درس از صفحه ۱۳ آغاز و در صفحه ۱۱۷ پایان می‌یابد. در مقایسه با سایر کتب مشابه، اثر حاضر کم حجم‌تر است. طرح روی جلد وفق شیوه معمول انتشارات میزان برای اغلب کتب حقوقی؛ قسمت بالا در سمت چپ و داخل کادر، عنوان کتاب و ذیل کادر، نام نویسنده و در پشت جلد کتاب، مشخصات فوق به لاتین درج شده است. نوع چاپ در دو رنگ زرد و سیاه است. نوع جلد شومیز و در قطع وزیری چاپ شده است.

جناب آقای دکتر حسن حسنی دانشیار محترم دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران می‌باشد. از نامبرده تاکنون تالیفات متعددی در حوزه‌های مختلف حقوق تجارت و حقوق عمومی منتشر شده است، لکن عمده تمرکز ایشان در حقوق تجارت با تألیف ۶ جلد کتاب شامل: حقوق تجارت (مشمول بر کلیه مباحث)، حقوق تجارت‌های ۱ الی ۴ و هم-چنین حقوق تعاون و حقوق تجارت می‌باشد که کتاب اول، خلاصه و کتاب اخیر، در بخش دوم، تکرار سایر مباحث قبلی ایشان می‌باشد.

همانطور که بیان شد، درس حقوق تجارت جلد سوم در قالب اسناد تجاری، یکی از دروس اصلی و تخصصی دوره کارشناسی حقوق همه دانشگاه‌های کشور می‌باشد.

بدیهی است برای درس منابعی جهت مطالعه به دانشجویان معرفی می‌شود. در اغلب موارد، استاد مربوطه به هنگام تدریس درس، تمایل دارد کتاب خود را که بیشتر به رشته تحریر درآورده است، به عنوان تنها یا یکی از منابع اساسی درس معرفی نماید که به‌طور معمول سوالات مطروحه پایان ترم نیز از کتاب مذکور طرح می‌شود. از آنجا که استاد، تدریس درس را در هر ترم تکرار می‌کند لاجرم دانشجویان به تهیه کتاب و استفاده از آن می‌باشند بدون آنکه نکات مثبت و منفی کتاب را از پیش، دانسته و در تکمیل اطلاعات خود به سایر کتب مراجعه نمایند و به ظاهر نیز اثر مرتباً چاپ می‌شود. از این رو در ارزیابی یک اثر، چاپ‌های مکرر نمی‌تواند تنها نشانه قوت آن تلقی گردد، مگر آنکه اثر با ملاک‌ها و معیارهای علمی مشخص و شفافی مورد داوری قرار گرفته باشد. بدیهی است نقد هر کتابی از جمله کتاب یادشده، صرفاً بیان ایرادات آن نیست - چه همواره طرح اشکال بسیار آسان‌تر از ارائه پیشنهادها و راهکارهای عملی برای اصلاح آن است - بلکه اولین فایده نقد و فرهنگ نقادی، نصیب محقق می‌شود که همواره به دنبال بالابردن کیفیت اثر خود می‌باشد که امید است این هدف مهم، مورد نظر مؤلفان قرار گیرد.

### ۳. نقد و ارزیابی شکلی کتاب

#### ۳-۱. جامعیت صوری کتاب

همانطور که معمول است برای غنای یک اثر علمی باید ابعاد مختلفی مورد توجه قرار گیرد. صرفنظر از محتوای اثر که از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است که متعاقباً بیان می‌شود، در بررسی مؤلفه‌های جامعیت صوری هر اثر اصولاً موارد ذیل البته متناسب با موضوع باید رعایت گردد:

۱- پیش‌گفتار، ۲- بیان هدف اصلی اثر، ۳- مقدمه، ۴- فهرست مطالب، ۵- جدول، تصویر، نمودار و نقشه، ۶- اهداف درس، ۷- خلاصه فصول، ۸- جمع بندی (خلاصه کلی کتاب)، ۹- نتیجه و پیشنهادات، ۱۰- تمرین و آزمون‌ها، ۱۱- معرفی منابع برای مطالعه در هر فصل، ۱۲- پیشنهاد پژوهش در هر فصل، ۱۳- انواع نمایه و ۱۴- کتابشناسی.

۱- در کتاب حاضر برخلاف بسیاری از کتب حقوق تجارت (اسکینی، ۱۳۸۹، صص ۱ الی ۴ و کاویانی، ۱۳۸۹، ابتدای کتاب) اثری از پیش‌گفتار (Foreword/Preface) دیده نمی‌شود. معمولاً در پیش‌گفتار، نویسنده ضمن بیان مسائل و محدودیت‌های پیش رو

در تدوین، سعی می‌کند از داعی و انگیزه خود برای نگارش اثر سخن بگوید و بیان نماید که این کتاب با آثار دیگر چه تفاوتی دارد و چه نواقصی که در سایر کتب موجود می‌باشد، در این کتاب مرتفع شده است. انتظار می‌رفت نویسنده محترم، دست‌کم به انگیزه نگارش خود در تهیه و تدوین کتاب اشاره می‌کرد. هم‌چنین با توجه به چاپ‌های مکرر و به لحاظ تغییرات برخی مواد قانونی، اگر اصلاحات و اضافاتی در کتاب اعمال کرده است، اجمالاً درباره آنها توضیح مختصری بیان می‌کرد. حتی برخی از نویسندگان ترجیح می‌دهند که عبارت "با اصلاحات و اضافات" را روی جلد درج نمایند. (عبدی-پور، ۱۳۹۷، روی جلد)

۲- اصولاً به هنگامی که اثری به رشته تحریر در می‌آید، هدفی مدنظر پدیدآورنده است که در قالب بیان هدف اصلی از نگارش اثر، تجلی می‌کند. در تدوین اثر مورد اشاره، هدف اصلی از نگارش آن به صورت صریح یا ضمنی ذکر نشده است.

۳- در اثر حاضر نه در ابتدای کتاب و نه در آغاز هر فصل، مقدمه (Introduction) آورده نشده است. در حالی که، مقدمه هر اثر، بیانگر توضیحات مرتبط با بیان مسئله است که کمک قابل ملاحظه‌ای برای ترسیم و درک صحیح مطالب کتاب برای خواننده خواهد داشت. به واقع، برای ورود به درس، زمینه و مقدماتی لازم است که بدون آن، ممکن است ابهامات و اشکالاتی برای خواننده ایجاد کند. از این رو، سعی می‌شود با آوردن مقدمه، درک متن درس به سهولت امکان‌پذیر گردد. اصولاً نویسنده نکات مهم و اساسی مدنظر خود را در خصوص اثر علمی، در مقدمه بیان می‌نماید که می‌تواند بیانگر، باورهای وی، اهداف یادگیری، پیشینه موضوع، معرفی و ساختار محتوای کتاب باشد. (ملکی، ۱۳۸۴، ص ۱۰ به بعد)

علاوه بر این، مقدمه در ابتدای هر اثر به منزله شناسنامه آن تلقی می‌گردد. پژوهشگر سعی می‌کند در مقدمه، ضمن تعریف موضوع کتاب، اهمیت، چگونگی آموزش و تدریس آن را بیان نماید. بیان یک مقدمه کافی، هم‌چنین می‌تواند خواننده را به دنبال کردن مباحث متن تشویق کند. از این رو، یک مقدمه خوب و جذاب، ضمن آشنایی اجمالی دانشجویان با موضوع و محتوای کتاب، موجب ترغیب مطالعه و ادامه آن می‌شود. (راهنمای تالیف، ۱۳۹۰، ۴)

متأسفانه به رغم جایگاه و اهمیت مقدمه در کتاب، از ذکر آن خودداری شده است.

۴- برای دسترسی به مطالب کتاب، وجود فهرست دارای اهمیت است، به ویژه در کتبی که دارای مطالب متعدد و متنوعی است، این نیاز بیشتر خودنمایی می‌کند. فهرست هر

کتاب، بیانگر سازماندهی و ساختار اثر است و به عبارتی به خواننده در همان ابتدا اعلام می‌کند که مؤلف در کتاب چه می‌خواهد بگوید و تاچه حد در نظم و ترتیب آوردن موضوعات، موفق بوده است. علاوه بر این، در بسیاری از موارد، خوانندگان ممکن است تنها به دنبال مطالعه برخی از موضوعات کتاب باشند که نبود فهرست، ممکن است وقت زیادی را از آنها بگیرد یا اساساً موفق به پیدا کردن موضوع مورد نظر خود نشوند. از این رو، شیوه سنتی عدم ارائه فهرست، در حال حاضر منسوخ شده است. از این نظر، کتاب دارای ایراد نیست چه فهرست، اعم از خلاصه یا تفصیلی آورده شده است و خواننده به راحتی می‌تواند مبحث مورد علاقه خود را در متن کتاب جستجو کند، هرچند که ممکن است به جهت عدم رعایت نظم و ترتیب مطالب ایراد کرد. برای مثال، معلوم نیست به چه علتی، شروع مطالب برخلاف تمام کتب حقوقی مشابه و حتی ترتیب مواد قانون تجارت، از سند تجاری سفته آغاز گردیده است.

۵- اگرچه در برخی کتب حقوق تجارت جلد سوم برای توضیح و درک بهتر مطالب، از تصویر و نمودار استفاده شده است، (کاویانی، ۱۳۸۹، صص ۲۱، ۲۴ و ۲۵) اما فقدان این موضوع نمی‌تواند نقطه منفی برای کتاب تلقی گردد. هرچند در اثر حاضر، از برخی تصاویر استفاده شده است که بنظر می‌رسد به نسبت سایر کتب حقوق تجارت، مناسب باشد. (صفحات ۳۴، ۶۵، ۶۸ و ۷۷)

۶- برای جامعیت یک اثر علمی، بیان هدف یا اهداف درس، حائز اهمیت است. اگرچه ممکن است گفته شود ضرورتی به بیان هدف درس نمی‌باشد، اما به واقع محقق باید توضیح دهد به چه منظور و هدفی دست به تحریر این اثر زده است. آیا سایر کتب حقوق تجارت دارای نقص است که با این کتاب آن نواقص رفع می‌شود یا شیوه بیان و ارائه مطالب این کتاب متفاوت از سایر کتب می‌باشد. در اثر مورد بررسی، هیچ هدفی بیان نشده است.

۷ الی ۹- هرچند خلاصه هر فصل کمک قابل ملاحظه‌ای به درک بهتری از مطالب ذکر شده قبلی می‌کند ولی معمول نیست در چنین کتبی، خلاصه هر فصل ذکر شود. از این رو ایرادی متوجه کتاب نمی‌باشد. اما خلاصه کلی که با اندک تسامحی می‌توان در قالب نتیجه کلی نیز بیان شود از اهمیت خاصی برخوردار است که در اثر مورد اشاره دیده نمی‌شود.

۱۰- در برخی از کتب حقوقی، از تمرین و آزمون برای کاربردی نمودن و درک بهتر مطالب استفاده شده است (شهیدی، ۱۳۸۰، ۳۲۲ به بعد) اما معمول نیست از این شیوه

در تدوین کتب حقوق تجارت استفاده شود و لذا فقدان آن ایرادی بر اثر تلقی نمی‌شود. اگرچه ذکر مصادیق کاربردی یا تحلیل حقوقی آرای قضایی مفید و مطلوب است.

۱۱- یکی از ایرادات مهم کتاب، عدم ارجاع به منابع است. یعنی برای تدوین کتاب حاضر، نویسنده محترم نه به منابعی ارجاع داده<sup>۱</sup> و نه اینکه خواننده را برای مطالعه بیشتر به سایر کتب راهنمایی نموده است. گویی کتاب مستغنی از سایر تألیفات حقوقی بوده و همه محتویات اثر تماماً توسط مؤلف به رشته تحریر در آمده است. در حالی که در تدوین یک اثر علمی به ویژه دانشگاهی، نمی‌توان بدون توجه به موضوعات و مطالبی که سایر نویسندگان پیشتر مطرح نموده‌اند، دست به تدوین اثر زد. ضمن آنکه فراموش نشود، در نگارش یک کتاب حقوقی که قرار است در دانشگاه تدریس شود، مباحث تحلیلی و بیان نقطه نظرات حقوق‌دانان، از اهمیت خاصی برخوردار است که فقدان آن، موجب کاهش اعتبار اثر می‌شود.

۱۲- پیشنهاد خاصی در کتاب دیده نمی‌شود، در حالی که ابهامات فراوانی از جهت اجمال، مبهم بودن، تعارض مواد قانونی و امثالهم وجود دارد که بهتر بود به آنها، مانند سایر کتب اشاره می‌شد. البته بطور بسیار محدود بعضی موارد آورده شده است که به هیچ وجه کافی نیست.

۱۳- کتاب حاضر فاقد نمایه‌های موضوعی است و صرفاً نمایه‌ای از منابع در کتاب مشهود است.

۱۴- همانطور که پیشتر معروض افتاد در کتاب مذکور، از منبعی استفاده نشده و لذا در کتابشناسی اثر در قالب منابع و مراجع، تنها به ذکر برخی از قوانین و مقررات اشاره شده است که به هیچ وجه برای یک اثر حقوقی دانشگاهی پسندیده نیست.

### ۲-۳. نقد و تحلیل رعایت قواعد عمومی نگارش و ویرایش

به‌هنگامی که یک محقق تلاش می‌کند یک اثر علمی تولید کند، لاجرم باید آشنایی کافی با ادبیات زبانی که به آن زبان، کتاب تحریر می‌شود، داشته باشد. برای مثال، نمی‌توان آنگونه که ما پارسی زبانان می‌اندیشیم، سخن می‌گوئیم و می‌نویسیم، همانگونه نیز با برگردان تحت الفظی، به زبان انگلیسی، صحبت کنیم یا اینکه کتاب بنویسیم. از این رو، در ارزیابی صوری یک اثر، جنبه‌های زبانی و نگارشی از اهمیت زیادی برخوردار است که حتی ممکن است محتوای کتاب را تحت تاثیر خود قرار دهد و بر غنا یا ضعف آن بیفزاید. به واقع، زبان، به مانند ظرفی است که اندیشه مؤلف در آن شکل می‌گیرد و

هماهنگی بین ظرف و مظروف در هر اثری حائز اهمیت است. در کتاب مورد بررسی، بعضی قواعد عمومی نگارش و ادبیات زبان پارسی رعایت نشده است که به اختصار به آنها اشاره می‌شود:

۱. حذف فعل بدون آنکه برای آن قرینه لفظی یا معنوی وجود داشته باشد، صحیح نیست. متأسفانه، استفاده از افعال ناقص در کتاب بیش از حد انتظار است. (ص ۱۷ خط ۱۹- ص ۱۸ خط ۲۵- ص ۱۹- خطوط ۱۶ و ۸- ص ۲۰ خط ۲۰- ص ۲۱ خط ۱۶- ص ۲۲ خط ۱۶- ص ۲۴ خطوط ۹ و ۸- ص ۲۷ خطوط ۱۷ و ۱۰- ص ۳۵ خطوط ۷ و ۱۱- ص ۳۶ خط ۲۵- ص ۳۷ خط ۲۰- ص ۴۵ خط ۱۰- ص ۵۱ آخرین خط- ص ۵۵ خط ۴ و...)

۲. «در هنگام سخن گفتن، عواملی از قبیل لحن کلام و اشاره‌های دست و سر و امثال آن، گوینده را در انتقال مقصودش یاری می‌کنند، اما از آنجا که این عوامل در نوشته غایبند، گاهی در کلام ابهام ایجاد می‌شود؛ علامت‌های نشانه‌گذاری در درجه نخست برای رفع این ابهام و برای روان خواننده شدن نوشته وضع شده‌اند.» (غلامحسین زاده، ۱۳۸۵، ۳۳)

از این رو، استفاده درست از نشانه‌های فصل و وصل از قبیل: نقطه، پرسش، تعجب، ویرگول، نقطه ویرگول، دو نقطه و... در هر متنی برای انتقال صحیح مفاهیم بسیار حائز اهمیت است. (سمیعی، ۱۳۹۲، ۲۵۶)

برای مثال، نقطه در پایان جمله به منزله اتمام کلام نویسنده است. اگر جمله متعلق به نویسنده باشد، بدیهی است ارجاعی ندارد، مگر آنکه از سایر اثرهای خود استفاده کرده باشد که در این صورت به آنها ارجاع می‌دهد. اما، اگر متن مورد استفاده، متعلق به سایر نویسندگان باشد، حسب اینکه عین متن آورده یا از محتوای آن استفاده شده است، در آخر متن، علائم پایانی " " یا " ". بکار می‌رود. در حالی که در سرتاسر کتاب، این قاعده رعایت نگردیده است. (ارجاع ۱ ص ۱۴- ارجاع ۳ ص ۱۵- ارجاعات ۱۱ و ۱۲ ص ۲۹- ارجاعات ۳ و ۴ ص ۳۰ و ۳۱- ارجاع ۲ ص ۲۶- ارجاعات ۱ و ۲ ص ۲۹- ارجاعات ۱ و ۳ و ۴ ص ۳۰- ارجاع ۱ ص ۳۱- ارجاعات ۳ و ۴ و ۷ ص ۳۵ و...)

یا نشانه ویرگول، بیانگر مکثی کوتاه است که می‌تواند برای ارتباط دو کلمه یا جمله همپایه، عبارت‌ها و جمله‌های وابسته یک جمله کامل و سایر موارد استفاده شود. از این رو، عدم استفاده از ویرگول ممکن است به آهنگ جمله خدشه وارد کند و حتی مفهوم

- آنرا تغییر دهد. در عین حال، استفاده نابجا از آن نیز موجب ابهام و گنگی متن گردد و در نتیجه انتقال مفاهیم به خوبی میسر نشود. (غلامحسین زاده، ۱۳۸۵، صص ۳۴ و ۳۵)
- در اثر حاضر، استفاده از ویرگول و نقطه‌های زاید و یا بکارگیری آنها به جای هم، در بسیاری از جملات مشاهده می‌شود. (ص ۱۳ خط ۶- ص ۱۸ خط ۱۱- ص ۶۱ خط ۱۵- ص ۲۲ خط ۹ که بهتر بود بجای نقطه از ویرگول استفاده می‌شد)
۳. در دستور زبان فارسی، حرف «را» نشانه مفعول است و لذا باید پس از آن بیاید. از این رو، استفاده از حرف «را»، پس از فعل، فاعل، مسندالیه یا سایر اجزای جمله صحیح نیست. در اثر حاضر، در موارد زیادی، این قاعده رعایت نشده است. (خطوط ۵ و ۶ ص ۱۹، خطوط ۱۳ و ۱۶ ص ۲۰، خط ۱۳ ص ۲۴، خط ۲۴ ص ۲۵، خط ۱۶ ص ۲۶ و....)
۴. بعضاً اغلاط چاپی در کتاب وجود دارد. برای مثال به مواردی از قبیل: درج کلمه "تحریر" بجای "تحریر" (ص ۳۵ خط ۲۰ و ص ۳۶ خط ۱۱) می‌توان اشاره کرد.
۵. عبارت "تصویر برات" در صفحه ۳۴ باید ذیل تصویر قرار گیرد تا موجب ابهام برای خواننده نشود.
۶. بعضاً مشاهده می‌شود که فعل با فاعل آن تطابق ندارد. (ص ۲۰ خط ۱۵)

### ۳-۳. نقد و تحلیل میزان روان و رسا بدون اثر

- روان و رسا بودن هر اثر بدان معنی نیست که نویسنده با ارائه توضیحات فراوان، خواننده را خسته نماید، بلکه منظور آن است محتوای کتاب در عین رساندن مفاهیم، به شیوه ساده بیان و از انسجام و آراستگی لازم برخوردار باشد. برای مثال، در خلق یک اثر علمی، باید از بکار بردن کلمه یا عبارت زاید امتناع نمود، زیرا، علاوه بر طولانی شدن جمله، حتی ممکن است تعادل لفظ و معنی را در جمله به هم بزند. لذا حتی- الامکان باید از عبارات حشوگونه خودداری کرد. (غلامحسین زاده، ۱۳۸۵، ۱۳۲)
- در اثر حاضر، حروف، کلمه یا عبارات حشو، زیاد بکار رفته است. برای مثال عبارت "بیان قانون مزبور" در جمله زاید است. (ص ۱۳ خط ۲) در صورت حذف عبارت فوق، نه تنها جمله ناقص نمی‌شود بلکه بر زیبایی آن می‌افزاید و یا بکار بردن عبارات "پیش‌بینی" و "مقرر شده" باهم چندان مناسب بنظر نمی‌رسد و لذا یکی از دو عبارت کافی است. (ص ۱۶ خط ۱۵) یا حرف "در" پیش از کلمه "ظرف" ضرورت ندارد. (ص ۱۹ خط ۱۸) یا تکرار عبارت "به عمل" صحیح بنظر نمی‌رسد و حذف یکی از آنها

توصیه می‌شود. (ص ۲۵ خط ۹) استفاده زاید بر نیاز از حرف "که" در سرتاسر کتاب قابل مشاهده است. (ص ۲۳ خط ۲۱- ص ۲۴ خطوط ۱ و ۲) صرفنظر از وجود برخی ایرادات نگارشی، جملات بکار رفته در کتاب، در حد متعارف، از لحاظ ادبی و جمله‌بندی قابل فهم و درک است، هرچند بسیاری از عبارات، بصورت عامیانه نگارش شده‌اند و جنبه آکادمیک ندارند.

### ۳-۴. نقد و تحلیل کیفیت چاپی و فنی

کیفیت ظاهری چاپ کتاب و وجود نقاط ضعف یا قوت اثر- اگرچه متوجه ناشر است و بطور معمول نمی‌تواند منتسب به مؤلف باشد- از ابعاد مختلفی از قبیل: طرح روی جلد، حروف نگاری، صفحه آرایی، کیفیت صحافی و امثالهم قابل بررسی است:

۱. طرح روی جلد هر اثری، به مثابه نمای بیرونی یک سازه تلقی می‌شود که کم و بیش بیانگر محتوا و ساختار آن نیز است. جلد کتاب، طرح روی جلد شامل حروف و اشکال استفاده شده، اولین چیزی است که خواننده را به خود جلب می‌کند. حسب اینکه یک اثر؛ علمی، تخیلی، رمان، شعر و غیره است، می‌تواند طرح جلد آن نیز متفاوت باشد. بدیهی است باید تناسبی بین موضوع کتاب و طرح جلد وجود داشته باشد. برای مثال، برای کتب فنی و ریاضی استفاده از اعداد و اشکال هندسی مفید است، لکن برای کتب حقوقی ترسیم علائمی مانند میز و چکش دادگاه، جذابیت خاصی ایجاد می‌کند، به ویژه آنکه با رنگ‌بندی حرفه‌ای همراه باشد. در اثر حاضر، طرح جلد کتاب به تبعیت از روش معمول ناشر برای چاپ کتب حقوقی، در دو کادر (سیاه و زرد) می‌باشد که در سمت راست بالای جلد کتاب، عنوان قید شده است که احساس خاصی برای معرفی زود هنگام محتوا به خواننده منتقل نمی‌کند.

۲. کیفیت حروف نگاری از عوامل جذابیت یک اثر می‌باشد لذا استفاده از حروف متفاوت در متن و یا برجسته کردن عناوین یا برخی موضوعات مهم، می‌تواند نظر خواننده را به مطالعه و ادامه مطالب ترغیب نماید. در کتاب حاضر، قواعد معمول حروف نگاری رعایت شده است. تناسب بین عناوین و متن اصلی تا حدود زیادی مورد توجه ناشر بوده است و خواندن طولانی کتاب موجب آزار خواننده نمی‌شود. (رضی، ۱۳۸۸، ۲۸)

۳. صفحه آرایی کتاب حاضر، معمولی، اما قابل قبول است و مطالبی که در کتاب آمده، توانسته است، تا حدود زیادی فضایی مناسب را برای هر خواننده‌ای فراهم سازد.

۳. کیفیت چاپ و صحافی در کتب دانشگاهی از اهمیت خاصی برخوردار است. از آنجا که اغلب خوانندگان کتاب فوق، دانشجویان دانشگاه می‌باشند، باید صحافی و همچنین کاغذ بکار رفته در کتاب به گونه‌ای باشد که با استفاده‌های مستمر، شیرازه آن، دست‌کم برای یک ترم دانشجویی حفظ و از پارگی اوراق جلوگیری شود. در این کتاب تا حدود زیادی، موارد یادشده رعایت گردیده است. (رضی، ۱۳۸۸، ۲۸)

#### ۴. نقد و ارزیابی محتوایی

بطور معمول اهداف اصلی یک اثر حقوقی از طریق مفاهیمی آشکار می‌شود که در محتوا و متن اصلی گنجانده شده است. از این رو، مهم‌ترین بخش نقد در یک اثر علمی و دانشگاهی، ارزیابی محتوایی آن است که ذیلاً کتاب حاضر در ابعاد مختلف مورد بررسی قرار گرفته است: (رضی، ۱۳۸۸، ۲۲)

#### ۴-۱. نوع‌آوری و روزآمدی اثر

دانش بشر و تولیدات علمی با شتاب غیرباوری در حال پیشرفت است. مباحث علمی نمی‌تواند دچار سکون و بی‌حرکی باشد. خصوصیت علم و دانش اقتضا دارد تألیفات دانشگاهی از آخرین دستاوردهای علمی بی‌نصیب نباشد. علاوه براین، در خلق یک اثر علمی به خصوص دانشگاهی، انتظار می‌رود، مؤلف دست به ابتکار زده و اثری متفاوت از سایر اثرهای مشابه ارائه دهد. نوآوری و ارائه تازه‌ترین اطلاعات علمی در هر کتاب دانشگاهی، یک امر اجتناب‌ناپذیر است و گرنه نیازی به تکرار و گردآوری مطالب قدیمی نیست. (رضی، ۱۳۸۸، ۲۲)

همانطور که می‌دانیم نوع‌آوری، متفاوت از روزآمدی یک اثر است. نوع‌آوری نظر به ابتکارهای محقق دارد که اثر خود را متفاوت با سایرین می‌نماید، اما روزآمدی، ارائه آخرین دستاوردهای دانش بشری در رشته و درس مورد تألیف است. به واقع، منظور از روزآمدی، همراهی محقق با پیشرفت‌های حاصله در رشته‌ای است که دست به تألیف آن زده است (منصوریان، ۱۳۹۲، ۹)

کتاب حاضر فاقد هرگونه نوآوری در ارائه مطالب، ساختار علمی و نظریه‌پردازی است. تنها نوآوری موجود در این اثر، آغاز کتاب از سند تجاری سفته است و برخلاف رویه اغلب نویسندگان کتب حقوق تجارت که معمولاً از برات آغاز می‌کنند، این رویه

رعایت نشده است. البته این نوآوری نه تنها مزیتی برای کتاب تلقی نمی‌شود، چه بسا ممکن است موجب سردرگمی خواننده گردد.

هم‌چنین با توجه به اینکه کتاب حاضر در سال ۱۳۹۳ برای نوبت دوم به چاپ رسیده است، انتظار می‌رفت تغییرات مرتبط با موضوعات درس، دست کم در قالب پیش‌گفتار به آنها اشاره می‌شد و تا حدودی، نقص فقدان روزآمدی را برطرف می‌کرد. رویه پسندیده‌ای که در اغلب کتب مشابه رعایت شده است. (عرفانی، ۱۳۹۳، ابتدای کتاب)

#### ۴-۲. جامعیت محتوایی کتاب

جامعیت مباحث یک اثر، به آن معنا است که نویسنده به وجوه مختلف موضوع به قدر کافی دقت کرده و مآلاً در کتاب آورده است. بدیهی است امکان تحقق جامعیت مطلق، هم به جهت محدود بودن توان پژوهشگر و هم به جهت ملاحظات یک اثر دانشگاهی، ممکن است محقق نشود، ولی دست‌کم، می‌توان برای ارزیابی یک اثر علمی، ملاک جامعیت نسبی را در نظر داشت، به این معنی که بیشتر مخاطبان به اغلب مباحث مرتبط و مورد نظر خود در آن کتاب دست می‌یابند. (منصوریان، ۱۳۹۲، ۸)

در هر کتاب درسی متناسب با موضوع، مطالب باید جامع باشد و برای مثال، آغاز بحث با سند سفته به عنوان یکی از اسناد تجاری، بدون آنکه پیشتر در مورد مفهوم سند، تفکیک بین اسناد مدنی و تجاری، تاریخچه استفاده از سند تجاری در روابط بازرگانی، ویژگی‌های اسناد تجاری و امثالهم گفتگو شود، ناقص است و از ارزش کتاب می‌کاهد. درست است نباید هر مطلبی با اندک ارتباطی در اثر گنجانده شود و یا صرفاً تلاش نشود تا حجم کتاب افزایش یابد. اما نمی‌توان موضوعاتی که ارتباط معناداری با درس دارد حذف و تنها به برخی از مطالب اشاره نمود. از این رو حتی در برخی کتب قدیمی، برای ورود به بحث اسناد تجاری، ابتدا اشاره‌ای به تعریف سند شده و سپس، سایر مباحث مطرح گردیده است. (کاتبی، ۱۳۶۳، ۱۸۲ و درویشی هویدا، ۱۳۹۴، ۱۹ به بعد)

از آنجا که این اثر به واقع یک کتاب درسی است که مورد استفاده دانشجویان رشته حقوق قرار می‌گیرد، مطالب آن باید به‌گونه‌ای باشد که با مطالعه کتاب، تمام سوالات و ابهامات این درس تا حد امکان مرتفع شود و اگر منابع دیگری نیز برای مطالعه معرفی می‌شود، می‌تواند در جهت تکمیل مباحث و یا آشنایی با نظرات مخالف باشد. از این

نظر، اثر فوق فاقد جامعیت لازم برای درس اسناد تجاری است. بنظر می‌رسد ترتیب و آوردن موضوعات ذیل در تکمیل کتاب موثر باشد:

- ۱- مفهوم، شرایط تنظیم، هدف و جایگاه سند،
- ۲- انواع و اعتبار سند،
- ۳- مفهوم، شرایط تنظیم و تقسیم اسناد تجاری،
- ۴- ویژگی‌های اسناد تجاری،
- ۵- ماهیت حقوقی اسناد تجاری،
- ۶- شرایط صدور سند تجاری (شرایط ماهوی و شکلی)،
- ۷- تکمیل، تغییر، درج مطالب اضافی و خط‌زدن مندرجات سند تجاری،
- ۸- قواعد خاص مربوط به برات،
- ۹- ظهرنویسی اسناد تجاری،
- ۱۰- ضمانت در اسناد تجاری،
- ۱۱- پرداخت در اسناد تجاری،
- ۱۲- اعتراض و اقامه دعوی در اسناد تجاری،
- ۱۳- وظایف قانونی دارنده سند تجاری،
- ۱۴- مسولیت امضاکنندگان در اسناد تجاری،
- ۱۵- اسناد تجاری در رویه قضائی،
- ۱۶- مرور زمان در اسناد تجاری.

رعایت موارد فوق، دارای چند مزیت است: اولاً- موجب نظم منطقی در سرتاسر کتاب می‌شود. ثانیاً- دانشجویان با اسناد تجاری آشنا می‌شوند، نه صرفاً با قواعد حاکم بر برات که بخش قابل توجهی از قانون تجارت را به خود اختصاص داده است. ثالثاً- موارد فوق تقریباً می‌تواند به همه سوالات و ابهامات مرتبط به درس بطور روشن پاسخ دهد. البته می‌توان برای تکمیل مباحث از سایر اسناد تجاری به معنی عام از قبیل: اعتبار اسنادی، قبض انبار و اوراق بهادار و... که در اغلب کتب حقوق تجارت از آنها سخن به میان آمده است، استفاده کرد. (ستوده تهرانی، ۱۳۹۱، ۲۱۳ به بعد)

برخی از نویسندگان، با کنار گذاشتن سبک گذشته که به تبعیت از مواد قانونی، اثر تدوین می‌شد، تمرکز خود را بر سند تجاری متمکز کرده‌اند و برای مثال، از صدور و انتقال سند، قبول و ضمانت سند، حقوق دارنده سند و... سخن به میان آورده‌اند. (کاوایانی، ۱۳۸۹، صص ۵ الی ۷)

علاوه بر این، از آنجا که روش تدوین کتاب به مانند محشای ناقصی از قانون (شبهه جزوه درسی) می‌باشد، از بیان مطالب مرتبط دیگر که در قانون به آنها اشاره نشده، خودداری شده است، از این رو، خواننده تصور می‌کند که همه موضوعات مواد قانون تجارت را به درستی دریافته است، در حالی که چنین نیست. برای مثال، یکی از مباحث مهم در درس اسناد تجاری، ظهنویسی است و ضرورت دارد مؤلف به همه ابهامات این مبحث، زاید بر آنچه که در مواد قانون تجارت است، اشاره کند. اما، در این اثر، ظهنویسی اختصاص به انتقال و وصول شده و تنها در بحث مسئولیت امضاکنندگان به ضمانت ضامن اشاره گردیده؛ در صورتی که ظهنویسی برای ضمانت نیز رایج و در اغلب کتب نیز به آن اشاره شده است. هم‌چنین مطالب کتاب به خواننده چنین القا می‌کند که انتقال صرفاً از طریق ظهنویسی امکان‌پذیر است، اما همانطور که می‌دانیم، انتقال سند تجاری با قبض و اقباض هم میسر است.

موضوعات مهم دیگری نیز در مبحث ظهنویسی قابل طرح است. برای مثال، اگر دارنده سند دو نفر یا بیشتر بودند، ظهنویسی و مسئولیت کیفری و حقوقی آنها چگونه خواهد بود؟ که در کتاب درباره آنها گفتگو نشده است. یا چه تفاوتی بین اسناد تجاری به معنای خاص (برات، سفته و چک) با سایر اسناد تجاری وجود دارد؟ موضوعی که در اغلب کتب حقوق تجارت به آنها اشاره گردیده است. (صقری، ۱۳۸۰، ۲۷ و ۵۵۲ به بعد)

یا اصل عدم توجه به ایرادها<sup>۲</sup> به عنوان یکی از اصول حاکم بر اسناد تجاری، از موضوعاتی مهمی است که لازم است همانند بسیاری از کتب حقوق تجارت درباره آن گفتگو شود و توضیح داده شود که مبنای این اصل با توجه نبود مستند قانونی، چیست؟ و چه جایگاهی در نظام حقوقی ایران دارد؟ (سکوتی، ۱۳۹۵، ۱۱۸ به بعد)

#### ۴-۳. تناسب میان ارائه مطالب اصلی و فرعی

با نگاه اجمالی به کتبی که در زمینه حقوق تجارت در حوزه اسناد تجاری چاپ شده‌اند، ملاحظه می‌شود که بعضی از آنها پرحجم و برخی کم‌حجم می‌باشند. همانگونه که فقدان موضوعات مرتبط با درس، موجب عدم جامعیت یک اثر می‌شود، آوردن توضیحات زاید، مثال‌های فراوان و پرداختن به موضوعاتی فرعی برای افزایش حجم، از آفات هر اثر است. برای مثال، در برخی کتب حقوق تجاری، بخش قابل توجهی از کتاب به قوانین مرتبط اختصاص پیدا کرده است، در حالی که ضرورتی برای درج

قوانین نیست. اگرچه بخش عمده موضوع کتب حقوقی نمی‌تواند چیزی جز تحلیل مواد قانونی باشد ولی نباید فراموش کرد که مؤلف در حال تدوین کتاب حقوقی است نه گردآوری قوانین، و لذا اگر خواننده یا دانشجو نیازمند مطالعه قانون باشد می‌تواند به مجموعه قوانین تجاری مراجعه و از آنها بهرمنند شود. از آنجا که در اثر حاضر، ترتیب موضوعات همسان مواد قانون تجارت تدوین شده است، لذا به درستی نمی‌توان در خصوص تناسب بین مطالب اصلی و فرعی داوری نمود.

#### ۴-۴. انسجام و نظم منطقی مطالب در کل اثر و بین و درون فصول اصلی آن

یک اثر علمی خوب باید از انسجام (Coherence) و یکدستی (Consistency) محتوایی و ساختاری برخوردار باشد، از این رو سوالات متعددی مطرح می‌شود که آیا بین اجزاء انسجام و پیوند منطقی دیده می‌شود؟ تا چه میزان ترتیب مطالب فصول دقیق است؟ همانطور که مبرهن است، پیوستگی در اثر، بر غنای آن می‌افزاید. پیوستگی یعنی مرتب-کردن معانی یک متن. از این رو، هنگامی یک متن دارای پیوستگی است که بتواند ایده اصلی مورد نظر مؤلف را به خوبی بیان نماید. (کمائی فرد، ۱۳۹۱، ۳۶)

انسجام و یکدستی در تدوین هر اثر علمی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. یعنی پیوند منطقی میان مباحث اصلی و فرعی در متن دیده شود بطوری که خواننده بتواند سیر طبیعی و پیوسته سخن محقق را در اثر مشاهده کند. ضمن آنکه، یکدستی در بیان مفاهیم و صورت کلمات و عبارات استفاده شده نیز موجب قوام و قوت متن می‌شود. (منصوریان، ۱۳۹۲، صص ۱۲ و ۱۳)

اگرچه نظم، در نگارش هر اثری مهم است، اما این ویژگی در یک کتاب دانشگاهی که قرار است به‌عنوان یک منبع درسی مورد استفاده دانشجویان رشته حقوق باشد از اهمیت مضاعفی برخوردار است. تنظیم و ترتیب منطقی موضوعات کتاب، از امور مهمی است که نویسنده باید مدنظر قرار دهد. با رعایت این نظم، او مشخص می‌کند کدام مطلب مهم و کدام از اهمیت کمتری برخوردار است، از این رو، چیدمان آنها باید به‌گونه‌ای باشد تا بتواند منظور او را به مخاطب برساند. (هاجری، ۱۳۸۸، ۶۹)

همانطور که پیشتر در بحث جامعیت اثر نیز معروض افتاد، نظم منطقی و انسجام مورد انتظار یک کتاب حقوقی در این اثر چندان قابل مشاهده نیست. اگر ترتیبی هم رعایت گردیده، به سبب پیروی از مواد قانون تجارت است. عنوان کلی کتاب، اسناد تجاری است و برات، سفته یا چک از مصادیق آن است. نویسنده حتی برخلاف رویه سایر

کتب قدیمی و حتی قانون، از مبحث برات شروع نکرده و این امر باعث شده است تا نظم منطقی که معمولاً در تهیه و تدوین کتاب درسی اسناد تجاری رعایت می‌گردد، دیده نشود.

از طرف دیگر، نظم منطقی و انسجام مطالب درون هر فصل چندان مشاهده نمی‌گردد و اگر هم ترتیبی در این خصوص وجود دارد، الگویی است که عمدتاً از قانون برداشته شده است. عمده مباحث مطروحه در کتاب صرفاً توضیح مواد قانون است. از آنجا که اثر حاضر عمدتاً مبتنی بر توضیح مواد قانون تجارت است، به تبعیت از قانون، دسته‌بندی‌ها نیز صورت گرفته است. از طرف دیگر، کوتاه بودن پارگراف‌ها و درج شماره و عناوین کلی، عموماً انسجام لازم را از بین برده و اثر حاضر را شبیه جزوه درسی کرده است.

علاوه بر این، در ارائه برخی مطالب، دقت کافی نشده است. برای مثال، در صفحه ۹۴، یکی از طرق وصول چک پرداخت نشده، طریق کیفری بیان شده است. اما، می‌دانیم که امکان شکایت کیفری فی‌نفسه موجب وصول چک نیست و تنها در صورتی که دارنده به‌هنگام شکایت کیفری، اقدام به طرح دادخواست ضرر و زیان نماید، امکان وصول وجه چک نیز فراهم است. اما، اگر صرفاً مبادرت به شکایت کیفری کند، دادگاه در خصوص وجه چک، اظهارنظری نمی‌کند و مآلاً دارنده باید برای مطالبه آن، از طریق دعوی حقوقی اقدام نماید.

یا در کتاب به تبعیت از مواد قانونی در صفحه ۱۰۰ سخن از مواردی کرده است که تعقیب کیفری را موقوف می‌کند. در حالی که بهتر بود موضوعی با عنوان "مواردی که جنبه کیفری را ساقط می‌کند" مطرح و به همه موارد از قبیل: صدور بابت معاملات نامشروع یا بهره ربوی، چک وعده‌دار، انقضا شش ماه از تاریخ صدور و عدم مطالبه از بانک، انتقال ارادی، گذشت شاکی و امثالهم اشاره کرد.

یا در مبحث سفته و ذیل حقوق و تکالیف دارنده آن، از مرور زمان سخن به میان آمده است (ص ۲۵) اما در مبحث برات موضوع ساکت است. مجدداً در آخرین موضوع مرتبط با چک، درباره مرور زمان دعاوی هر سه سند، مطالبی مطرح گردیده است (صص ۱۰۷ و ۱۰۸) که ارائه ترتیب آنها، مناسب بنظر نمی‌رسد.

#### ۴-۵. بررسی اثر از جهت علمی و مسئله‌محور بودن اثر

با توجه به اینکه اثر حاضر چیزی شبیه جزوات درسی است، لذا نمی‌توان ارزیابی در خصوص مسئله‌محور بودن این اثر بیان کرد. تحلیل و بررسی خاصی در کتاب مشاهده نمی‌شود و کتاب بیشتر جنبه توصیفی دارد. به عبارت دیگر، کتاب مسئله‌محور نیست

و بحث‌های خاصی که معمولاً در کتب حقوق تجارت وجود دارد، در اثر حاضر مشاهده نمی‌شود. به ندرت تحلیل و تجزیه حقوقی و مباحث مربوط به آنها، آنهم ناقص، قابل مشاهده است و بعضاً عین مواد در کتاب درج شده است. تحلیل‌های جدی از رویه قضایی محاکم وجود ندارد و تنها به طور سنتی به چند رأی وحدت رویه اشاره شده است.

این اثر در توصیفات خود از آراء و نظرات دیگران استفاده ننموده و در نتیجه، فاقد نقد آراء و نظرات سایر نویسندگان این حوزه است. از سوی دیگر، از آنجا که نظرات مختلف علمی در کتاب دیده نمی‌شود و بیشتر مطالب، بیان مختصر، ساده و عامیانه‌ای از مواد قانون تجارت است، لذا نمی‌توان مدعی بی‌طرفی و عدم جانبداری علمی در این اثر شد.

#### ۴-۵. ارزیابی روش به کار رفته در کتاب

«هیچ علمی بدون روش نیست و ارزش یافته‌های پژوهشی به میزان درستی روش بستگی دارد که از طریق آن به دست آمده است. از این رو، انتخاب روش درست در تحقیقات علمی، گاهی بیشتر از استعداد و نبوغ پژوهشگر اهمیت دارد؛ زیرا روش، نحوه مواجهه با دانش را تعیین می‌کند و می‌تواند موجب توقف و رکود علم یا سرعت و پیشرفت آن شود. مولف کتاب درسی نیز باید ضمن انتخاب روش مناسب با موضوع کتاب و پایبندی به اصول و ضوابط آن، روش صحیح مواجهه علمی با موضوع کتاب را عملاً به دانشجوی بیاموزد. از این رو، یکی از شاخص‌های مهم ارزیابی کتاب، ارزیابی از روشی است که در کتاب نویسنده به آن توجه کرده است.» (رضی، ۱۳۸۶، ۳۰ و ۱۳۸۸، ۲۴)

در این اثر روش خاصی برای تبیین مطالب استفاده نشده است و سبک نویسنده محترم بطور متمرکز در توضیح مواد قانونی است. همچنین میزان رعایت بی‌طرفی علمی نویسنده در هر اثری، بستگی وی به روشی است که در کتاب از آن بهره جسته است که مآلاً در این خصوص نیز نمی‌توان اظهار نظر نمود.

#### ۴-۶. طرح سوالات و ارتقا قوه تحلیل و استنباط حقوقی در اثر

وظیفه هر کتاب دانشگاهی به ویژه کتب حقوقی، علاوه بر انتقال مفاهیم و دانش روز، باید حاوی طرح سوالات و ابهامات موجود در درس نیز باشد. طرح کتاب درسی باید

در جهت رسیدن به اهداف آموزشی از جمله تقویت مهارت‌های ذهنی و عملی گام بردارد و موجب تفکر خواننده گردد. در فرآیند آموزش و یادگیری باید تلاش شود سوال‌های جدیدی در ذهن دانشجو و خواننده نقش بندد و نباید تنها به انتقال دانش و افزایش اطلاعات اکتفا نمود. (رضی، ۱۳۸۸، ۲۳)

اساساً دانشجوی رشته حقوق، بیش از آنچه به انتقال اطلاعات، حفظ مواد قانونی و توضیح مختصر آنها نیازمند باشد، باید بیاموزد که قوه استنباط، تجزیه و تحلیل حقوقی خود را تقویت نماید. یکی از تفاوت‌های برجسته کتب حقوق تجارت از مجموعه قوانینی که در قالب محشاً منتشر می‌شود آن است که در کتب حقوقی تنها به توضیح مواد قانونی اکتفا نمی‌شود. در تهیه هر اثر حقوقی باید به نکاتی بیش از تکرار یا توضیح ساده قانون توجه کرد و بدیهی است، اثری که در قالب شرح قانون تدوین می‌شود، کاملاً متفاوت با اثری می‌باشد که قرار است به تحلیل و بررسی حقوقی موضوعات مورد بحث پردازد. از این رو، نویسنده کتاب حقوقی می‌بایست به این نکته، توجه کافی نماید و با برانگیختن حس پرسشگری خواننده، به او بیاموزد که بیاندیشد تا مسائل حقوقی مطروحه را به خوبی درک و برای آنها راه‌حل مناسب بیاید. به واقع، یکی از وظایف مهم مؤلف در یک اثر حقوقی به خصوص درسی، ارتقاء قوه استنباط و تحلیل دانشجو پس از مطالعه کتاب است. در اثر مورد اشاره، کمتر (اگر نگوئیم هیچ) به این مهم توجه شده است. حقیقت آن است که ما نیازمند حقوق‌دان هستیم نه حقوق-خوان.

#### ۴-۷. تطابق موضوعات اثر با مبانی و پیش‌فرض‌ها

اساساً هرگاه سخن از مبانی در میان است، منطق و فلسفه موضوع متبادر به ذهن می‌شود. به عبارت دیگر، ضرورت و چرایی موضوع در مبانی آشکار شده و این مهم نیز باید برای هر نویسنده‌ای مورد توجه باشد. متأسفانه مطلب خاصی مربوط به مبانی و پیش‌فرض‌ها در کتاب دیده نمی‌شود. به عبارت روشن‌تر، اثر حاضر، در بیان مطالب خود از پیش‌فرض مشخصی بهره نبرده است و مآلاً نمی‌توان در مورد هماهنگی محتوای اثر با پیش‌فرض‌ها قضاوتی نمود، مگر اینکه هدف و پیش‌فرض نویسنده را توصیف اسناد تجاری بر مبنای قانون دانست. از آنجا که نگاه نویسنده محترم صرفاً ذکر مواد قانونی و الزامات توصیف ساده مواد قانونی است، لذا تحلیل خاصی در زمینه‌های

حقوقی، اقتصادی و اجتماعی در این اثر دیده نمی‌شود و نمی‌توان تناسبی میان پیش-فرض‌ها و اثر حاضر برقرار نمود.

#### ۴-۸. مطالعه تطبیقی اثر

فعالیت‌های اقتصادی و تجاری هر روز در حال گسترش است و مآلاً مقررات آن نیز در حال فزونی و تغییر است. اگرچه رشته‌های مختلف حقوق از قبیل: حقوق مدنی، حقوق جزا و سایر رشته‌های داخلی ممکن است بصورت خود محور دگرگون شود، اما این وضعیت در حقوق تجارت نه میسر و نه به مصلحت است، چه، حقوق تجارت اعم از اینکه آن را حقوق تجار یا حقوق اعمال تجارتي بدانیم یا هر دو، متأثر از عرف و عاداتی است که در بین تجار، فارغ از تابعیت آنان شکل گرفته است و محدود به قوانین سرزمینی کشورها نمی‌شود. (اسکینی، ۱۳۹۲، ۱۲)

از این رو مطالعه حقوق سایر نظام‌ها در حوزه حقوق استاد تجاری و درج مباحث تطبیقی در هر کتاب دانشگاهی مرتبط، بسیار سودمند است. مطالعه سایر نظام‌های حقوقی و آشنایی با آنها، امکان ارزیابی نقاط ضعف و قوت قوانین داخلی را فراهم می‌کند. ضمن آنکه فراموش نکنیم، اساساً حقوق تجارت ایران، برگرفته از حقوق خارجی است که بیش از ۸۰ سال تقریباً دست نخورده باقی مانده است.<sup>۳</sup> اگرچه در اثر حاضر و در انتهای مبحث مربوط به برات، اشاره‌ای به مقررات ژنو و وین شده است، (صص ۶۳ و ۶۴) اما به هیچ وجه، بین مواد قانون تجارت ایران با مقررات فوق، مطالعه تطبیقی انجام نشده است. بهتر بود به مناسبت بحث در بعضی از موضوعات، دست‌کم به برخی از نظام‌های حقوقی اشاره می‌شد. برای مثال، حقوق دارنده برات به موجب تئوری محل در حقوق ایران و سایر کشورها که توسط سایر نویسندگان مطرح گردیده، از نکات قابل توجهی است که بحث پیرامون آن خالی از فایده نیست. (فخاری، ۱۳۸۹، ۳۱ به بعد و حبیبی، ۱۳۹۶، ۳۰ به بعد)

همانطور که در این کتاب سخنی از تاریخچه به میان نیامده و در خصوص استفاده از سند در جوامع مختلف نیز گفتگو نشده است، بدیهی است بحثی نیز از امکان استفاده از اسناد تجاری در دوره‌های مختلف از جمله صدر یا بعد از اسلام نیز وجود ندارد. جا داشت در این اثر، به برخی از مباحث اسلامی نیز اشاره می‌شد. برای مثال، در فقه جایگاه سند از چه اهمیتی برخوردار است؟ موضوعی که برخی نویسندگان به مناسبت بحث از تاریخچه‌ای حقوق تجارت به آن اشاره کرده‌اند. (عرفانی، ۱۳۹۳، ۳ الی ۶)

#### ۴-۹. زبان و ادبیات نگارش و روان بودن اثر

یکی از موارد مهم در نگارش یک کتاب دانشگاهی، رعایت زبان و ادبیات علمی است. شرط اولیه در هر متن علمی که به زبان فارسی به رشته تحریر در می‌آید رعایت قواعد زبان و ادبیات پارسی و در نتیجه این امر مستلزم تسلط بر این ادبیات است. علاوه بر این، محتوای مطالب ارائه شده در کتاب باید به گونه‌ای باشد که برای خواننده آسان و دور از پیچیدگی مفاهیم باشد. استفاده از عبارات مبهم و نامونس و یا استفاده از کلمات ادبی صرف، تاثیر منفی بر خواننده می‌گذارد و مآلاً دشواری ایجاد شده، موجب درک دیر هنگام مفاهیم درس می‌شود و حتی ممکن است خواننده را از ادامه مطالعه، منصرف و نهایتاً نتیجه مطلوب حاصل نشود. از این رو، «بی‌تردید بخش عمده‌ای از موفقیت هر اثر مدیون شفافیت، سادگی و سلاست نثری است که برای انتقال مفاهیم آن انتخاب شده است. نثر یک کتاب کارآمد و اثربخش باید خواننده را به مطالعه ترغیب کند و با کمترین واژگان ممکن بیشترین آگاهی را به او برساند. نه اینکه با پیچیدگی‌های غیرضروری مخاطب را از خواندن پشیمان سازد و ذهنش را در ابهام و سردرگمی فرو برد.» (منصوریان، ۱۳۹۲، ۱۱)

برای درک بهتر مفاهیم یک متن علمی، علاوه بر اینکه در بکارگیری واژه‌ها، اصطلاحات و ساختار جمله‌ها نکات دستوری رعایت می‌گردد، همچنین بین جمله‌ها و عبارات نیز باید هماهنگی منطقی وجود داشته باشد. چه اثر عبارت است از انبوهی از کلمات و جمله‌ها که در صورت عدم رعایت همبستگی و ارتباط، موجب کاهش آهنگ موسیقی کلام و مآلاً کاهش تاثیر آن می‌شود. (هاجری، ۱۳۸۸، ۷۰)

بنابراین در هر اثر علمی، ضمن رعایت قواعد دستوری زبان و ادبیات پارسی، متن باید روان و قابل فهم باشد و به راحتی دانشجو را به اصل مطلب برساند. از نظر درک مفاهیم بکار رفته در کتاب حاضر، ایراد قابل ملاحظه‌ای دیده نمی‌شود، اما، جنبه‌های آکادمیک مطالب کتاب ضعیف بوده و بعضاً مباحث حقوقی بصورت عامیانه نگارش شده است.

#### ۴-۱۰. منابع و نحوه ارجاع‌دهی

در ارزیابی یک اثر علمی، منابع مورد استفاده و میزان اعتبار آنها بسیار حائز اهمیت است. بطور معمول، منابع مورد استفاده در متن کتاب باید به وضوح مشخص و در

انتهای کتاب و در فهرست منابع و مآخذ، مشخصات کامل آنها برای مطالعه بیشتر درج گردد. استفاده از منابع دست اول و معتبر بر غنای اثر می‌افزاید. تقریباً هیچ مؤلف کتاب حقوقی یافت نمی‌شود که بدون استفاده از نظرات و تألیفات سایر اندیشمندان و نویسندگان، بتواند اثری خلق کند. حتی در مواردی که یک اثر علمی تماماً زایده فکر و اندیشه متفکری می‌باشد، مقدماتی موجب شکل‌گیری آن شده است که یکی از عوامل مهم، ایده‌ها و نظرات متفکران پیشین است. از آنجا که منابع بکار رفته در این اثر عمدتاً قوانین و مقررات است، لذا نمی‌توان نسبت به بی‌اعتباری آنها اظهار نظر کرد. البته درون کتاب در برخی پاورقی‌ها به بعضی منابع اشاره شده است که در صفحات ۱۳، ۳۱، ۴۷، ۵۸ و برخی دیگر از صفحات کتاب قابل مشاهده است، اما معلوم نیست چرا اینگونه منابع در فهرست منابع در آخر کتاب ذکر نشده‌اند. از طرف دیگر، به جز چند مورد آنهم به طور ناقص، به منابع علمی دیگر نویسندگان حقوقی اشاره نشده است و اگر هم اشاره‌ای وجود دارد عمدتاً قدیمی است که نمی‌توان بر روی آنها تاکید نمود.

## ۵. نتیجه‌گیری

بررسی فعالیت و تولیدات علمی به ویژه کتب دانشگاهی، همانند خلق اثر از اهمیت خاصی برخوردار است. اساساً نقد اصولی با معیارهای شناخته شده، جزء فرآیند تولیدات علمی است و بدون توجه به ارزیابی آثار علمی و مآلاً شناخت ضعف و قوت برای اصلاح و ارتقاء آنها، امکان توسعه و پیشرفت علمی مسیر نخواهد بود. (سلیمان-زاده نجفی، ۱۳۹۲، ۲۵)

اثر حاضر، نقاط قوت و کاستی‌هایی دارد. از نقاط قوت کتاب، روان و قابل فهم بودن اغلب عبارت‌ها است. اما از مهمترین کاستی‌های کتاب می‌توان به فقدان مباحث تحلیلی و هم‌چنین نوآوری آن اشاره کرد. اساساً دانشجوی رشته حقوق بیش از انباشت اطلاعات، به شناخت روش صحیح و چگونگی تحلیل‌های حقوقی نیازمند است. بجا بود، مؤلف بر مباحث تحلیلی بیش از شرح قانون متمرکز می‌شد. هم‌چنین عدم ذکر مقدمه (و پیشگفتار)، ارائه تاریخچه و ارجاع به منابع معتبر حقوقی از نواقص مهمی است که می‌توان نام برد. بطور معمول نمی‌توان کتابی را یافت که در فضایی خالی و بدون استفاده از سایر تولیدات علمی، ناگهان تولید شود به طوری که بگوئیم: تمامیت اثر تولید شده، یکسره متعلق به خالق آن است. از این رو، هر اثر علمی به ویژه کتاب

درسی، در پیوند با آثار پیشین خود، البته با سبک و سیاق مؤلف آن، خلق می‌شود، موضوعی که در این کتاب کمتر مورد توجه نویسندگان محترم بوده است. (منصوریان، ۱۳۹۲، ۷)

در مجموع پیشنهاد می‌شود، کتاب، مورد بازنگری قرار گیرد. قواعد عمومی نگارش، رعایت شود و بیش از همه، مباحث تحلیلی آن پربارتر گردد. به هر تقدیر، کتاب دارای نقاط مثبتی است که مطالعه آن برای دانشجویانی که تمایل دارند آشنایی با مباحث درس حقوق تجارت در حوزه اسناد تجاری بدست آورند، مفید خواهد بود.

### پی‌نوشت

۱. اگرچه به برخی منابع در متن کتاب اشاره گردیده، ولی در پایان و در قسمت کتابنامه، آورده نشده است.
۲. یکی از نشانه‌های جمع عربی "ات" است، اما در فارسی بهتر است از نشانه‌های جمع "ها" یا "ان" استفاده شود، اگرچه معمول است در کتب حقوق تجارت این موضوع رعایت نمی‌شود.
۳. عمده مواد قانون تجارت ایران مصوب سال ۱۳۱۱ هجری شمسی، منبعت از قانون ۱۸۰۷ فرانسه است، با این تفاوت که قانون تجارت این کشور در حوزه‌های مختلف دستخوش تغییرات و تحولات وسیعی شده است. (اسکینی، ۱۳۹۲، ۱۲)

### کتابنامه

- اسکینی، ربیعا، (۱۳۸۹)، حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک)، چاپ چهاردهم، انتشارات سمت.
- اسکینی، ربیعا، (۱۳۹۲)، حقوق تجارت تطبیقی (چک، سفته و برات در حقوق ایران، قرآنسه و انگیس)، چاپ دوم، انتشارات مجد.
- جهاد دانشگاهی، (۱۳۹۰)، راهنمای تألیف، ترجمه و نشر کتاب‌های سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، شامل شیوه نگارش، ویرایش، طراحی و صفحه‌پردازی، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- حبیبی، محمود، (۱۳۹۶)، نمایندگی در اسناد تجاری در پرتو کنوانسیون‌ها و اسناد بین‌المللی، چاپ دوم، نشر میزان.
- درویشی، هویدا، (۱۳۹۴)، حقوق اسناد تجاری، چاپ دوم، نشر میزان.
- رضی، احمد، (۱۳۸۶)، «روش در تحقیقات ادبی ایران»، شماره ۱، انتشارات گهر گویا.
- رضی، احمد، (۱۳۸۸)، شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی، شماره ۲۱، انتشارات سخن سمت.

نقد کتاب حقوق تجارت؛ جلد سوم/ اسناد تجاری ۵۷

- ستوده تهرانی، حسن، (۱۳۹۱)، حقوق تجارت، جلد سوم، چاپ بیست و سوم، پائیز نشر دادگستر.
- سکوتی نسیمی، رضا، (۱۳۹۵)، مباحثی تحلیلی از حقوق اسناد تجاری، چاپ دوم، انتشارات مجد.
- سلیمانزاده نجفی، نیره السادات، اشرفی ریزی، حسن، یارمحمدیان، محمدحسین، شهرزادی، لیلا، (۱۳۹۲)، ساخت و اعتباریابی مقیاس سنجش مقالات نقد کتاب درسی دانشگاهی، شماره ۳۱، نشر پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، شماره ۳۱.
- سمیعی (گیلانی)، احمد، (۱۳۹۲)، نگارش و ویرایش، چاپ سیزدهم، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- شهیدی، مهدی، (۱۳۸۰)، تشکیل قراردادها و تعهدات، حقوق مدنی، جلد اول، چاپ دوم، انتشارات مجد.
- صقری، محمد، (۱۳۸۰)، حقوق بازرگانی، اسناد، برات، سفته، قبض انبار عمومی، چک، اسناد در وجه حامل و بروات بیگانه، چاپ اول، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول.
- عبدی پور فرد، ابراهیم، (۱۳۹۷)، حقوق تجارت، اسناد تجاری، (با اصلاحات و اضافات)، جلد سوم، چاپ چهارم، انتشارات مجد.
- عرفانی، محمود، (۱۳۹۳)، حقوق تجارت (اسناد تجاری)، جلد سوم، چاپ سوم، انتشارات جنگل.
- غلامحسینزاده، غلامحسین، (۱۳۸۵)، راهنمای ویرایش، چاپ چهارم، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- فخاری، امیرحسین، (۱۳۸۹)، اندیشه‌های حقوقی (۳)، حقوق تجارت، چاپ دوم، انتشارات مجد، چاپ دوم.
- کاتبی، حسینعلی، (۱۳۶۳)، حقوق تجارت، چاپ اول، انتشارات کتاب فرزاد.
- کاوایی، کوروش، (۱۳۸۹)، حقوق اسناد تجاری (حقوق تجارت ۳)، چاپ سوم، انتشارات میزان.
- کمائی فرد، سعیده و جابر، مریم، (۱۳۹۱)، «انسجام متن تعاریف در کتاب‌های درسی دانشگاهی»، شماره ۲۶، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی.
- ملکی، حسن، (۱۳۸۴)، «شیوه طراحی و تالیف کتاب درسی (بخش مقدمات کتاب)»، شماره ۱۵، انتشارات سخن سمت.
- منصوریان، یزدان، (۱۳۹۲)، «صد ویژگی کتاب‌های دانشگاهی کارآمد و اثربخش»، شماره ۲۹، نشر پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی.
- هاجری، حسین، (۱۳۸۱)، «نکاتی چند درباره ویرایش متون درسی»، شماره ۲۱، انتشارات سخن سمت.